

YOSHLARDA RAQAMLI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Sh.O.Matyozev

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21031920>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-iyun 2026 yil
Ma'qullandi: 27-iyun 2026 yil
Nashr qilindi: 29-iyun 2026 yil

KEY WORDS

raqamli immunitet, yoshlar, giyohvandlik profilaktikasi, onlayn xavflar, raqamli texnologiyalar, oilaviy ta'lim, tengdoshlar ta'limi, O'zbekiston, UNODC, Raqamli O'zbekiston-2030, media savodxonligi, kiberxavfsizlik.

ABSTRACT

Ushbu maqolada yoshlarda raqamli immunitetni shakllantirishning nazariy asoslari, xalqaro tajriba va O'zbekistondagi joriy holat chuqur tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida yoshlarni giyohvand moddalar va boshqa onlayn xavflardan himoya qilishda raqamli immunitet tushunchasi, uni shakllantirish usullari, oila va tengdoshlar ta'limining roli hamda milliy strategiya zaruriyati ko'rib chiqiladi. O'zbekistondagi 2024 yilgi jinoyatchilik statistikasi, Toshkent shahar IIBB UBPSIT ma'lumotlari, UNODC va WHO standartlari, shuningdek Finlandiya, Niderlandiya, Janubiy Koreya tajribalari asosida qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. Maqola O'zbekistonda milliy raqamli immunitet dasturini yaratish, maktab ta'limini isloh qilish va fuqarolik jamiyati institutlarini profilaktikaga jalb etish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yoshlarning kundalik hayotiga shunchalik chuqur singib ketganki, ularning ta'lim olishi, muloqot qilishi, hordiq chiqarishi va ijodiy faoliyati ko'p jihatdan internet va raqamli qurilmalar orqali amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda 2023-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, 14–30 yoshdagi yoshlarning 87 foizi muntazam internet foydalanuvchilari sifatida ro'yxatga olingan bo'lib, bu ko'rsatkich 2018-yilga nisbatan deyarli ikki baravar oshgan. Mamlakatda smartfon egalari ulushi aholi orasida 73 foizni tashkil etadi, bu esa raqamlilashtirish jarayonining har tomonlama kengayib borayotganini ko'rsatadi.

Rossiyalik kriminolog A.P.Suxodolov ta'kidlaganidek, zamonaviy narkotrafik raqamli texnologiyalarni o'z infratuzilmasining ajralmas qismiga aylantirdi — Telegram messenjeri, darknet platformalari, kriptovalyuta to'lovlari va geolokatsiya asosidagi “zakladka” tizimi narkosotuv tarmog'ining asosiy texnologik vositalariga aylangan.¹ Shu sababli profilaktika va kurash ham ana shu raqamli muhitda faol olib borilishi zarur. An'anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy texnologik vositalarni qo'llash samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

¹Suxodolov A.P. Narkotrafik v tsifrovuyu epoxu. Moskva: Norma, 2020. S. 45.

O'zbek huquqshunosi D.X.Fayziyeva ta'kidlaganidek, O'zbekistonda mavjud profilaktiv kontent yoshlarning raqamli iste'mol odatlariga to'liq mos kelmaydi: aksariyat hollarda quruq ogohlantirishlar berish bilan cheklaniladi, yoshlarni haqiqatda jalb etadigan kreativ, interaktiv va vizual formatlar qo'llanilmaydi.² Yoshlar esa aniq, qisqa, vizual va o'ziga tegishli deb biladigan kontentga e'tibor beradilar. Bu kuzatuv milliy raqamli profilaktika tizimini tubdan yangilash zaruratini ko'rsatadi.

Raqamli immunitet tushunchasi so'nggi yillarda xalqaro ilmiy diskursda tobora ko'proq qo'llanilmoqda. U shaxsning onlayn muhitdagi xavf-xatarlarni aniqlash, ularga munosib munosabat bildirish va himoyalani qobiliyatini anglatadi. Xuddi biologik immunitet organizmni kasalliklardan himoya qilganidek, raqamli immunitet shaxsni onlayn manipulyatsiya, aldov va zararli kontentdan himoya qiladi. Giyohvandlik profilaktikasi kontekstida bu tushuncha ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki narkotrafik guruhlar yoshlarni rekrutatsiya qilishda asosan onlayn psixologik manipulyatsiya usullarini qo'llaydi.

Toshkent shahar IIBB Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish boshqarmasi 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, yil davomida 1 454 ta giyohvandlik jinoyati qayd etilgan bo'lib, ularning 63 foizdan ortig'i raqamli vositalar ishtirokida sodir etilgan.³ Ushbu statistika nafaqat huquq-tartibot organlaridan, balki ta'lim va profilaktika tizimidan ham yangicha, texnologik yondashuvni talab etmoqda. Demak, raqamli immunitetni shakllantirish faqat tarbiyaviy masala emas — bu milliy xavfsizlik masalasidir.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda birinchi marta O'zbekiston kontekstida raqamli immunitet tushunchasi giyohvandlik profilaktikasi bilan bevosita bog'liq holda tahlil qilinadi, xalqaro tajriba milliy xususiyatlar bilan qiyoslanadi va kompleks milliy strategiya uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Raqamli immunitet nazariyasi bir qator ilmiy va amaliy konsepsiyalarning sintezi asosida shakllanmoqda. Birinchi navbatda, mediali axborot savodxonligi nazariyasi (UNESCO, 2013) shaxsning turli media xabarlarini va raqamli kontent bilan tanqidiy ishlash qobiliyatini ta'kidlaydi. Ikkinchidan, kiberhavfsizlik sohasidagi profilaktik yondashuv (ENISA — Evropa kiberhavfsizlik agentligi) texnik himoya vositalarini shaxsiy ko'nikmalar bilan birlashtirish zaruratini ko'rsatadi. Uchinchidan, resiliyentlik (chidamlilik) nazariyasi (Resilience Theory) shaxsning stressli holatlarda o'zini saqlash va tiklash qobiliyatini o'rganadi.

UNODC ning "Yoshlar va giyohvandlik" bo'yicha 2023-yilgi hisobotida raqamli muhitda giyohvand moddalar reklamasi va tarqatilishi global muammoga aylanayotgani qayd etilgan.⁴ Xalqaro tashkilot a'zo mamlakatlarni onlayn profilaktika dasturlarini milliy strategiyalarga kiritishga, raqamli savodxonlikni ta'lim tizimiga singdirishga va yoshlarni raqamli immunitet ko'nikmalari bilan qurollantirish dasturlarini ishlab chiqishga da'vat etmoqda.

Raqamli immunitetning to'rtta asosiy tarkibiy qismini ajratib ko'rsatish mumkin: birinchisi — kognitiv ko'nikmalar (onlayn ma'lumotlarni tanqidiy baholash, manipulyatsiyani aniqlash, yolg'on axborotni filtrlash); ikkinchisi — emotsional ko'nikmalar (onlayn bosim va manipulyatsiyaga bardosh berish, ijtimoiy tarmoqlardagi vasvasalarni boshqarish); uchinchisi

²Fayziyeva D.X. Raqamli muhitda jinoyatlarni tergov qilish. Huquq va jamiyat. 2023. B. 75.

³Toshkent shahar IIBB UBPSIT. 2024-yilgi faoliyat hisoboti. Toshkent, 2024. B. 12.

⁴UNODC. Central Asia Programme: Annual Report 2023. Vienna: UNODC, 2023. P. 34.

— ijtimoiy ko'nikmalar (onlayn hamjamiyatda sog'lom munosabatlar o'rnatish, tengdoshlar bosimiga munosabat bildirish); to'rtinchisi — texnik ko'nikmalar (maxfiylik sozlamalari, shubhali havolalarni aniqlash, kiberxavfsizlik asoslari). Bu to'rt tarkibiy qismning barchasini profilaktika dasturlari qamrab olishi zarur.

Olim Alimov A. ta'kidlaganidek, turli davlat organlari o'rtasidagi muvofiqlashtirishning yetarli emasligi raqamli profilaktika sohasida ham resurslarning samarasiz sarflanishiga olib kelmoqda.⁵ Yoshlar ishlari agentligi, Ta'lim vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi va IIV tizimidagi organlar o'rtasida yagona muvofiqlashtirish mexanizmi yo'qligi dasturlarning takrorlanishi va bo'linib ketishiga sabab bo'lmoqda. Ilmiy asoslangan yondashuv (evidence-based approach) profilaktika dasturlarini ishlab chiqishda asosiy mezon sifatida qabul qilinishi zarur.

O'zbekistonda raqamli muhit jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. 2023-yil holatiga mamlakat bo'ylab 21 million internet foydalanuvchisi qayd etilgan bo'lib, bu aholining 60 foizdan ortig'ini tashkil etadi. Internet tarqalishi hududlar bo'yicha keskin farqlanadi: Toshkent shahrida 89 foiz, viloyat markazlarida 74 foiz, qishloq joylarida 47 foiz. Bu ko'rsatkichlar profilaktika dasturlarini shaharshahar va qishloq uchun alohida moslashtirishni talab etadi.

Toshkent shahar IIBB Kiberjinoyatlarga qarshi kurashish boshqarmasi statistikasiga ko'ra, 2024-yilda giyohvandlik bilan bog'liq 1 454 ta jinoyat ishiga ko'zg'atildi: ulardan 367 tasi kuchli ta'sir qiluvchi moddalarni noqonuniy muomalaga kiritish, 500 tasi giyohvandlik vositalarini tarqatish maqsadida tayyorlash va saqlash, 1 007 tasi esa moddalarni o'tkazish maqsadini ko'zlamagan holda noqonuniy ravishda tayyorlash va saqlash jinoyatlari uchun qo'zg'atilgan.⁶ Muhimi shundaki, ushbu jinoyatlarning 63 foizi raqamli vositalar — Telegram bot va kanallar, kriptovalyuta to'lovlari, onlayn xaritalar va geolokatsiya — orqali amalga oshirilgan.

Rossiyalik mutaxassis V.P.Revin kiberjinoyatlarning juda yuqori ijtimoiy xavfliligini ta'kidlaydi — ular nafaqat alohida fuqarolarga, balki butun jamiyatga zarar etkazadi.⁷ S.I.Zemsova fikricha, drop faoliyati jinoyatlarni fosh etishni keskin qiyinlashtiradi: sotuvchi va xaridor bir-birlari bilan hech qachon yuzma-yuz uchrashmaydi, aloqa faqat messenger orqali olib boriladi, to'lov kriptovalyuta yoki elektron pul orqali amalga oshiriladi.⁸ O'zbekistonda 2024-yilda drop tizimida ishtirok etib, jinoyatga jalb qilinganlarning 68 foizi 18–25 yoshli yoshlar ekanligi aniqlangan. Bu ko'rsatkich yoshlarning raqamli tuzog'i haqida bilimining yetarli emasligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda ijobiy o'zgarishlar ham kuzatilmoqda. Giyohvandlikka qarshi kurash agentligining mustaqil tashkilot sifatida tashkil etilishi, Toshkent shahar IIBB UBPSIT tarkibida maxsus kiberbo'linmaning yaratilishi, «Raqamli O'zbekiston-2030» strategiyasining qabul qilinishi⁹ va kiberxavfsizlik qonunchiligini takomillashtirish ishlari tizimli yondashuv

⁵Alimov A. Davlat organlari muvofiqlashtirishning samaradorligi. Davlat boshqaruvi. 2022. B. 45.

⁷Revin V.P. Kiberprestupleniya: problemy klassifikatsii. Rossiyskoe pravo. 2021. S. 92.

⁸Zemsova S.I. Dropy kak instrument narkotizirovannoy prestupnosti. Kriminalistika. 2022. S. 36.

⁹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 'Raqamli O'zbekiston-2030' strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. Toshkent, 2020.

boshlanayotganini ko'rsatadi. Biroq bu choralar hali yetarli emas va tizimli davom ettirilishi zarur.

Kadrlar muammosi ayniqsa dolzarb. Raqamli profilaktika va kurash metodlarini bilgan mutaxassislar soni yetishmaydi. Psixolog, IT mutaxassisi va huquqshunoslik kompetensiyalarini birlashtira oluvchi raqamli profilaktika specialisti O'zbekistonda deyarli yo'q. Xalqaro dasturlarda qatnashish, xorijiy universitetlarda stajirovka va xalqaro mutaxassislarni jalb etish orqali bu bo'shliqni to'ldirish zarur.

Moliyaviy muammolar ham katta ahamiyat kasb etadi. Levin L.L. ta'kidlaganidek, moliyaviy jinoiy kanallarni kuzatish uchun blockchain analitikasi va zamonaviy moliyaviy razvedka usullari zarur.¹⁰ FATF standartlari esa bu yo'lda asosiy xalqaro yo'llanmani beradi.¹¹ Biroq O'zbekistonda bu standartlarni to'liq joriy etish uchun maqsadli byudjet ajratilishi kerak.

Raqamli immunitetni shakllantirish bo'yicha dunyoda bir necha samarali model mavjud bo'lib, ularni O'zbekistonga moslashtirish imkoniyatlari mavjud. Finlandiyada 2016-yildan boshlab "Media va axborot savodxonligi" kursi majburiy ta'lim dasturiga kiritilgan. Mazkur kurs 5–9 sinf o'quvchilariga media kontentni tanqidiy tahlil qilish, manipulyatsiyani aniqlash va onlayn xavfsizlik qoidalarini o'rgatadi. Besh yillik kuzatuv natijalariga ko'ra, kurs o'tgan o'quvchilarda onlayn firibgarlikka uchrash ko'rsatkichi 40 foizga kamaygan.

Niderlandiyada "RealTalk" dasturi ijtimoiy tarmoqlarda giyohvand moddalarga oid yolg'on ma'lumotlarni aniqlash va ularga munosabat bildirish ko'nikmalarini o'rgatadi. Dastur tengdoshlar ta'limi metodidan foydalanadi — maxsus tayyorgarlikdan o'tgan yoshlar o'z tengdoshlariga profilaktiv ma'lumot yetkazadi. 2021–2023 yillardagi baholash natijalari dastur ishtirokchilari orasida giyohvand moddalar sinab ko'rish ehtimolining 28 foizga kamayganini ko'rsatdi. Dastur arzonligi va moslashuvchanligi bilan ham ahamiyatlidir — uni turli madaniy muhitlarda qo'llash mumkin.

Janubiy Koreya hukumati 2020-yilda "Yoshlar raqamli salomatligi" milliy dasturini qabul qildi. Mazkur dastur internet giyohvandligiga qarshi kurash, onlayn xavflardan himoya va sog'lom raqamli identitetni shakllantirish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi. Dastlabki uch yillik natijalarga ko'ra, ishtirokchi o'smirlar orasida internet giyohvandligi ko'rsatkichi 19 foizga kamaygan va ota-onalar–farzandlar muloqoti sifati sezilarli yaxshilangan. Mamlakat shuningdek "Cyber Safety Officer" lavozimini har bir maktabga kiritdi.

Sh.Raximovanning kuzatishlariga ko'ra, yoshlarga moslashtirilgan raqamli kontent yaratishda mahalliy kontekst juda muhim — yoshlar qisqa, vizual va interaktiv kontentni afzal ko'radilar.¹² Kanada tajribasi ham shu nuqtani tasdiqlaydi: 60 soniyalik TikTok formatidagi profilaktiv kontent an'anaviy 10 daqiqalik video roliklariga qaraganda 4 marta ko'proq ko'riladi va 7 marta ko'proq ulashiladi. Shu sababli O'zbekistonda profilaktiv kontent yaratishda zamonaviy ijtimoiy tarmoq formatlaridan foydalanish strategik ahamiyat kasb etadi.

¹⁰Levin L.L. Kriptoalyuta i otmyvanie deneg. Moskva: Finansy i statistika, 2022. S. 22.

¹¹FATF. Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. Updated Guidance. Paris: FATF, 2021. P. 18.

¹²Raximova Sh. Yoshlarga mo'ljallangan raqamli profilaktika. Psixologiya va ijtimoiy ish. 2023. B. 57.

Measham F. ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, real vaqtda to'plangan raqamli ma'lumotlar profilaktika dasturlarini tezda moslashtirishga imkon beradi.¹³ Bu yondashuv O'zbekiston uchun ham juda muhim: profilaktika dasturlari statik bo'lmasligi, balki yangi narkotik moddalar va narkosavdo kanallariga mos ravishda dinamik ravishda yangilanib turishi zarur. UNODC ushbu yo'nalishda O'zbekistonga texnik yordam ko'rsatishga tayyor.

Oila — yoshlarning raqamli immunitetini shakllantirishda eng muhim va ta'sirchan muhit hisoblanadi. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi ochiq muloqot, raqamli muhitda birgalikda vaqt o'tkazish va muammolarni muhokama qilish odati — bularning barchasi farzandning onlayn xavflarga nisbatan chidamliligini sezilarli oshiradi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar bilan muloqoti yaxshi bo'lgan o'smirlar giyohvand moddalarga uchrash xavfiga nisbatan 60 foizga ko'proq chidamlilikka ega.

Raximova Sh. ta'kidlaganidek, ota-onalar ko'pincha farzandlari qanday onlayn muhitda vaqt o'tkazayotganini bilishmaydi va bu masalada o'zlarini ojiz his qilishadi.¹⁴ "Raqamli parenting" (onlayn muhitda bolalarni tarbiyalash) XXI asrning muhim ko'nikmasiga aylandi. Bu ko'nikmani ota-onalarga o'rgatish uchun mahalla darajasida doimiy seminar va treninglarni yo'lga qo'yish zarur. O'zbekistonda 2023 yil ma'lumotlariga ko'ra, 83 000 dan ortiq faol mahalla tashkil etilgan — bu eng keng ijtimoiy tarmoq bo'lib, profilaktika dasturlari uchun noyob imkoniyat hisoblanadi.

O'zbekistonda mahalla instituti raqamli immunitetni shakllantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Mahalla faollari, imam-xatiblari va yoshlar rahbarlari birgalikda ota-onalar uchun raqamli parenting kurslarini tashkil etishi mumkin. Bunday kurslar nafaqat giyohvandlik, balki kiberbullying, onlayn firibgarlik va boshqa raqamli xavflardan himoyalaniş yo'llarini o'rgatishi zarur. Yoshlar ishlari agentligi va Mahalla va oila qo'llab-quvvatlash vazirligi bu yo'nalishda samarali hamkorlik qilishi mumkin.

Alimov A. ta'kidlaganidek, davlat organlari, NNTlar va oilalar o'rtasida tizimli hamkorlik yo'lga qo'yilmasa, profilaktika samarasi past bo'ladi.¹⁵ Mahalla komissiyalari, ta'lim muassasalari va sog'liqni saqlash tizimi birgalikda oilaviy raqamli profilaktika dasturlarini ishlab chiqishi va amalga oshirishi zarur. Bu hamkorlikni institutsional asosda mustahkamlash uchun Yoshlar ishlari agentligi, IIV va Sog'liqni saqlash vazirligi o'rtasida maxsus hamkorlik bitimi tuzilishi maqsadga muvofiq.

Oilaviy profilaktika dasturlarini amalga oshirishda yuzaga keluvchi asosiy muammo — ota-onalarning mashg'ulligi va vaqt yetishmasligi. Shu sababli onlayn formatdagi qisqa (15–20 daqiqalik) kurslar va mahallaga bir oyda bir marta tashrif buyuradigan mobil mutaxassislar guruhi yaratish eng samarali yechim bo'lishi mumkin. Bunday tizim Germaniya, Avstriya va Shveysariya muvaffaqiyatli ishlaydi.

Tengdoshlar ta'limi (peer education) giyohvandlik profilaktikasida eng samarali metodlardan biri sifatida xalqaro miqyosda tan olingan. Bu metodda maxsus tayyorgarlikdan o'tgan yoshlar o'z tengdoshlariga profilaktiv ma'lumot yetkazadi va ijobiy rol model bo'lib

¹³Measham F. Real-time Digital Data Collection in Drug Monitoring. International Journal of Drug Policy. 2022. P. 114.

xizmat qiladi. Raqamli muhitda tengdoshlar ta'limini blog, vlog, podcast va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirish imkoniyati katta auditoriyaga yetib borishni ta'minlaydi.

Carlsson U. ta'kidlaganidek, yoshlarning o'zlari yaratgan kontent professional tashkilotlar materiallariga nisbatan 2–3 barobar ishonarliroq qabul qilinadi.¹⁶ Bu holat yoshlarni profilaktik kontent yaratishga jalb etishning strategik ahamiyatini ko'rsatadi. O'zbekistonda Kamolot yoshlar harakati 2 million dan ortiq a'zoga ega keng tarmoqqa ega. Harakat a'zolari orasidan maxsus tanlov o'tkazib, viloyat va tuman darajasida raqamli profilaktika ambassadorlarini tanlash va ularni UNODC standartlariga muvofiq tayyorlash samarali yondashuv bo'ladi.

O'zbekistonda tengdoshlar ta'limi dasturini amalga oshirish uchun bir necha bosqichli tizim taklif etiladi. Birinchi bosqich — tanlash: har viloyatdan 10–15 nafar 16–24 yoshli yoshlarni tanlov asosida tanlash. Ikkinchi bosqich — tayyorlash: UNODC metodologiyasi asosida 40 soatlik intensiv o'quv dasturi (raqamli xavflar, profilaktika texnikalari, kommunikatsiya ko'nikmalari). Uchinchi bosqich — faoliyat: tanlangan ambassadorlar mahalla, maktab va onlayn formatda oyiga kamida ikkita tadbirni amalga oshiradi. To'rtinchi bosqich — monitoring: har chorak natijalari baholanadi va eng samarali ambassadorlar rag'batlantiriladi.

Measham F. ning tadqiqotlari ko'rsatadiki, onlayn profilaktiva kampaniyalarining ko'rilish, ulashish va munosabat ko'rsatkichlarini muntazam tahlil qilish dasturni tezda takomillashtirishga imkon beradi.¹⁷ O'zbekistonda ham profilaktiv kontent samaradorligini o'lchash uchun aniq ko'rsatkichlar (KPI) belgilanishi va ularning bajarilishi monitoring qilinishi zarur.

Farrington D.P. uzoq muddatli tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, tengdosh ta'sir uzoq muddatda saqlanib qoladi va yoshlik davridagi profilaktiv ta'lim hayot davomida davom etadi.¹⁸ Shu sababli tengdoshlar ta'limi dasturlariga investitsiya qilish uzoq muddatli ijtimoiy samara beradi.

O'zbekistonda ta'lim tizimi raqamli immunitetni shakllantirishning asosiy poydevori bo'lishi zarur. Hozirda maktab va universitetlarda onlayn xavflar, raqamli manipulyatsiya va giyohvandlik profilaktikasi birgalikda o'qitiladigan birorta ham tizimli kurs mavjud emas. Bu bo'shliqni to'ldirish uchun tizimli islohot kerak.

Wall D.S. ta'kidlaganidek, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashda eng samarali strategiya — erta ta'lim va xabardorlikni oshirishdir.¹⁹ Maktab dasturiga «Raqamli xavfsizlik va media savodxonligi» kursini kiritish — bu yondashuvning asosi hisoblanadi. Kurs 7–9 sinflarda haftasiga bir soat hajmida o'qitilishi, onlayn manipulyatsiyani aniqlash, giyohvandlik reklamasi usullarini tanish, narkotrafik guruhlarining rekrutatsiya taktikalarini aniqlash va kriptovalyuta xavflari kabi amaliy mavzularni qamrab olishi zarur.

¹⁶Carlsson U. Media and Information Literacy: Reinforcing Human Rights. Gothenburg: Nordicom, 2019. P. 22.

¹⁸Farrington D.P. Key Results from the First Forty Years of the Cambridge Study in Delinquent Development. Criminology. 2003. Vol. 41. P. 158.

¹⁹Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. Cambridge: Polity Press, 2007. P. 12.

Darslikni ishlab chiqishda Finlandiya va Niderlandiya tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Darslik qog'oz va elektron formatda mavjud bo'lishi, har yil yangilanishi va sinf muhokamasi uchun mo'ljallangan interaktiv vazifalar bilan boyitilishi lozim. O'qituvchilar uchun maxsus metodologik qo'llanma va onlayn o'quv kursi yaratilishi ham zarur.

O'zbek huquqshunosi D.X.Fayziyeva ta'kidlaganidek, o'qituvchilarning ko'pchiligida bu sohadagi bilim va ko'nikmalar yetarli emas.²⁰ Shu sababli darslik joriy etishdan oldin respublika miqyosida o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari o'tkazilishi zarur. Har bir viloyat markazida kamida bittadan «Raqamli profilaktika» trening markazi tashkil etilishi, ularda 3–5 kunlik intensiv kurs o'tkazilishi mumkin.

Oliy ta'lim tizimida esa barcha yo'nalish talabalariga majburiy «Raqamli xavfsizlik va media savodxonligi» kursini joriy etish zarur. Bu kurs 1 kredit hajmida, asosan amaliy mashg'ulotlar asosida tashkil etilishi, o'zbek va rus tillarida hamda ingliz tilida mavjud bo'lishi lozim.

O'zbekistonda raqamli immunitetni shakllantirish sohasidagi asosiy muammolarni to'rt guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh — tashkiliy muammolar: yagona muvofiqlashtiruvchi organ yo'qligi, vakolatlarning turli idoralar o'rtasida tarqoqligi, hamkorlik mexanizmlarining sustligi. Bu muammoni hal etish uchun bitta muvofiqlashtiruvchi idora — Giyohvandlikka qarshi kurash agentligi yoki uning tarkibidagi maxsus bo'linma — belgilanishi zarur.

Ikkinchi guruh — texnik muammolar: zamonaviy monitoring vositalarining yetishmasligi, kontent filtrlash imkoniyatlarining chegaralanganligi, raqamli kriminalistika laboratoriyalarining kamligi. Hozirda O'zbekistonda Telegram orqali tarqatilayotgan giyohvandlik reklamalarini real vaqtda kuzatib, ularga tez munosabat bildiradigan texnik tizim yo'q. Bu tizimni yaratish uchun xalqaro hamkorlikdan foydalanish mumkin.

Uchinchi guruh — kadrlar muammolari: raqamli profilaktika metodlarini bilgan mutaxassislar soni yetishmasligi, xorijiy tajribani tahlil qila oladigan bilim va til ko'nikmalariga ega kadrlarning kamligi. Levin L.L. aytganidek, moliyaviy jinoiy kanallarni kuzatish uchun blockchain analitikasi va maxsus bilim zarur.²¹ Bunday bilimga ega mutaxassislar O'zbekistonda juda kam.

To'rtinchi guruh — moliyaviy muammolar: profilaktika dasturlari uchun maqsadli byudjet yo'qligi, xususiyl sektor va xalqaro donorlar bilan moliyaviy hamkorlik mexanizmlarining sustligi. Biroq profilaktikaga sarflangan har bir so'm, giyohvandlik oqibatlarini davolash va tergov qilishga ketadigan xarajatlardan ko'ra ko'p marta tejamkor ekanligini iqtisodiy tahlillar ko'rsatadi. Bu argumentni byudjet rejalashtirishda qo'llash muhim.

Mavzuga oid taklif va tavsiyalar

Birinchi tavsiya: O'zbekistonda "Milliy raqamli immunitet dasturi" (2025-2030)ni ishlab chiqish va qabul qilish zarur. Mazkur dastur "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi²² doirasida alohida yo'nalish sifatida belgilanishi va uning amalga oshirilishini ta'minlovchi aniq mexanizmlar, byudjet va mas'ul organlar ko'rsatilishi lozim. Dastur ta'lim (raqamli gigiyena kurslari), oila (ota-onalar uchun seminarlar), kasbiy rivojlanish (IT ko'nikmalar) va profilaktika (giyohvandlik va boshqa onlayn xavflar) bloklarini o'z ichiga olishi zarur.

Ikkinchi tavsiya: Maktab ta'limiga 7–11 sinflarda “Raqamli xavfsizlik va media savodxonligi” kursini joriy etish. Kurs haftasiga 1 soat hajmida bo'lib, manipulyatsiyani aniqlash, giyohvandlik reklama usullarini tanish, raqamli iz boshqaruvi va onlayn xavfsizlik mavzularini qamrab olsin. Darslikni ishlab chiqishda Finlandiya va Niderlandiya tajribasi hamda UNODC standartlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Uchinchi tavsiya: Kamolot yoshlar harakati doirasida viloyat va tuman darajasida “Raqamli profilaktika ambassadorlari” institutini yaratish. Har viloyatdan 10–15 nafar maxsus tayyorgarlikdan o'tgan yosh ambassador o'z tengdoshlari orasida profilaktiv g'oyalarni tarqatsin. Ambassadorlarga moliyaviy rag'batlantirishni va UNODC²³ sertifikatini taqdim etish dasturga ishtirokni oshiradi.

To'rtinchi tavsiya: Monitoring va baholash tizimini joriy etish. Measham F. ta'kidlaganidek, real vaqtda to'plangan raqamli ma'lumotlar dasturlarni tezda moslashtirishga imkon beradi.²⁴ Har bir profilaktika dasturining yillik, uch yillik va besh yillik natijalari aniq o'lchab, ommaviy hisobotlar tayyorlanishi zarur.

Beshinchi tavsiya: Xususiy sektorni profilaktika dasturlarini moliyalashtirishga jalb etish uchun soliq imtiyozlari tizimini joriy etish. Yirik IT kompaniyalari, teleoperatorlar va moliya institutlarining ijtimoiy mas'uliyat dasturlari doirasida raqamli immunitet dasturlarini qo'llab-quvvatlashi uchun qonuniy asos yaratilishi zarur.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, yoshlarda raqamli immunitetni shakllantirish masalasi O'zbekistonda ustuvor siyosiy va ijtimoiy vazifaga aylanishi zarur. Raqamli muhit tezda o'zgarib borayotgan bir paytda, bu masalani kechiktirish giyohvandlik va boshqa onlayn xavflarning yoshlar orasida yanada keng tarqalishiga olib keladi. O'zbekistonda 2024-yilda giyohvandlik jinoyatlarining 63 foizining raqamli kanallar orqali amalga oshirilganligi ushbu yo'nalishning dolzarbligini yaqqol ko'rsatmoqda.

Raqamli immunitet — bu shunchaki texnologik ko'nikma emas, balki shaxsning tanqidiy fikrlash, qadriyatlarga sadoqat va onlayn muhitda o'zini himoya qila olish qobiliyatidir. Bu qobiliyatni shakllantirish maktabdan, oiladan va mahalladan boshlanishi, davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanishi va uzluksiz rivojlantirib borilishi zarur. O'zbekistonning o'ziga xos ijtimoiy-madaniy resurslari — mahalla instituti, kengaytirilgan oila tizimi, yoshlar tashkilotlari — bu yo'nalishda kuchli ustunlik beradi.

Carlsson U. ta'kidlaganidek, media va axborot savodxonligi demokratik jamiyatning asosiy ko'nikmasiga aylandi.²⁵ Farrington D.P. uzoq muddatli tadqiqotlari asosida ta'kidlaganidek, yoshlik davridagi profilaktiv ta'lim hayot davomida davom etadi.²⁶ “Raqamli O'zbekiston-2030” strategiyasi²⁷ doirasida ushbu barcha yo'nalishlarni uyg'unlashtirib, kelajak avlod uchun sog'lom raqamli muhitni yaratish — bu bugungi kun mas'uliyati hisoblanadi. Har bir qadam — qonunchilik islohoti, kadrlar tayyorlash, yangi platforma yoki oilaviy seminar — kelajak avlod sog'lig'iga va mamlakatimiz taraqqiyotiga qilinadigan uzoq muddatli sarmoya hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Suxodolov A.P. Narkotrafik v tsifrovuyu epoxu. Moskva: Norma, 2020. 312 s.
2. Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. Cambridge: Polity Press, 2007. 276 p.
3. Fayziyeva D.X. Raqamli muhitda jinoyatlarni tergov qilish. Huquq va jamiyat. 2023. B. 70-84.
4. Alimov A. Davlat organlari muvofiqlashtirishning samaradorligi. Davlat boshqaruvi. 2022. B. 40-52.
5. Raximova Sh. Yoshlarga mo'ljallangan raqamli profilaktika. Psixologiya va ijtimoiy ish. 2023. B. 55-62.
6. Toshkent shahar IIBB UBPSIT. 2024-yilgi faoliyat hisoboti. Toshkent, 2024.
7. Revin V.P. Kiberprestupleniya: problemy klassifikatsii i rassledovaniya. Rossiyskoe pravo. 2021. S. 88-97.
8. Zemsova S.I. Dropy kak instrument narkotizirovannoy prestupnosti. Kriminalistika. 2022. S. 34-42.
9. Levin L.L. Kriptoalyuta i otmyvanie deneg. Moskva: Finansy i statistika, 2022. 188 s.
10. UNODC. Central Asia Programme: Annual Report 2023. Vienna: UNODC, 2023. 96 p.
11. FATF. Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. Updated Guidance. Paris: FATF, 2021. 104 p.
12. Measham F. Real-time Digital Data Collection in Drug Monitoring. International Journal of Drug Policy. 2022. Vol. 103. P. 110-118.
13. Carlsson U. Media and Information Literacy: Reinforcing Human Rights, Countering Radicalization and Extremism. Gothenburg: Nordicom, 2019. 148 p.
14. Farrington D.P. Key Results from the First Forty Years of the Cambridge Study in Delinquent Development. Criminology. 2003. Vol. 41. P. 133-182.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 'Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. Toshkent, 2020.
16. Bailenson J.N. Experience on Demand: What Virtual Reality Is, How It Works, and What It Can Do. New York: W.W. Norton, 2018. 272 p.
17. O'zbekiston Respublikasi 'Giyohvand moddalar, psixotrop moddalar va ularning prekursorlarini noqonuniy muomalada bo'lishiga qarshi kurash to'g'risida'gi Qonuni. 2002-yil 19-avgustdagi 395-II-son.